

Industrien og staten i 1930'rne.

Industrirådets ændrede rolle og politik under 30'ernes krise

Ole Hyldtoft

Ligesom andre erhverv havde *industrien* mulighed for at påvirke de politiske og administrative beslutninger gennem en række enkeltpersoner, personkredse og organer. Inden for dette sprektrum vil den følgende fremstilling være koncentreret omkring et enkelt vigtigt organ, *Industrirådet*, der i perioden stod som den samlende og anerkendte repræsentant for industriens interesser, og som det forbindende led mellem industrivirksomhederne og statsmagten.

Mens landbrugets organisationer i mellemkrigstiden gennem de seneste år er taget op af en række forskere,¹⁾ er den foreliggende *litteratur* om Industrirådets virksomhed både sparsom og utilfredsstillende. Johs. Hansens jubilæumsskrift om Industrirådets historie 1910–1935 samler sig helt om tiden før 1930, og Poul Melgaards kortfattede oversigt over Industrirådet 1910–1960 består for 1930'ernes vedkommende mest af en opremsning af personer, jubilæer og rådets vigtigste sagsområder.²⁾ Anders Vigenes afsnit i Rigsdagsværket om Rigsdagen og erhvervsorganisationerne er mere rig på synspunkter, men som følge af fremstillingens karakter noget bred og kortfattet i behandlingen af forholdet mellem Industrirådet og statsmagten i 30'erne.³⁾ Da netop 1930'erne står som en nøgleperiode for såvel industrien som Industrirådets placering i det danske samfund, er denne manglende forskning særlig beklagelig.

Nærværende fremstilling vil ikke tilnærmelsesvis kunne afhjælpe dette savn. *Formålet* her er det mere begrænsede, at skitsere nogle hovedpunkter af Indu-

- 1) Erik Helmer Pedersen, Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan, 1979, Torben Hansgaard, Landbrugsrådets tilblivelse, 1976, Per Brogård, Landbrugernes Sammenslutning, Århus 1969, Torben Ankjærgård, Småborgerskab og krise. En analyse af LS' samfundsopfattelse i Danmark i 30'erne, i Historievidenskab no. 13–14, 1978, s. 123–149 og Fridlev Skrubbeltrang, Den danske husmand, bd. 2, 1954, s. 186–281. Angående håndværksorganisationerne i mellemkrigstiden se Bjarne Hastrup, Håndværkets økonomiske historie 1879–1979, 1979, s. 287–311.
- 2) Johs. Hansen, Hovedtræk af Industrirådets historie 1910–1935, 1935, og Poul Melgaard, Industrirådet 1910–1960, i Tidsskrift for Industris jubilæumsnummer 1960, s. 9–76.
- 3) A. Vigen, Rigsdagen og erhvervsorganisationerne, i Den Danske Rigsdag 1849–1949, bd. 3, 1950, s. 389–526.

strirådets ændrede rolle og politik under 1930'ernes krise. Enkelte, vigtigere problemstillinger vil blive opstillet og dernæst søgt belyst på grundlag af Industrirådets officielle publikationer (Tidsskrift for Industri og Dansk Industrierbetning) og forskelligt supplerende kildemateriale og litteratur, bl. a. P. Munchs erindringer. Foruden Industrirådets årlige beretninger har ikke mindst de redaktionelle artikler, samt gengivelser af taler, resolutioner og henvendelser interesse i denne sammenhæng. På grund af kildematerialets karakter vil det blandt andet sjældent være muligt at afdække eventuelle modstridende synspunkter inden for Industrirådet.

Industrirådets erklærede *målsætning* var, »at varetage industriens interesser og tjene som mellemlid mellem de industrielle virksomheder og statsmagten«. For en foreløbig præcisering af denne målsætning i forbindelse med rådets konkrete aktiviteter vil en kort omtale af medlemstrukturen og rådets forhold til medlemmerne være nyttig. Der er ingen tvivl om, at Industrirådet navnlig repræsenterede den større danske industri. Den større industri dominerede ved valget af formand, i repræsentantskabet og ved besættelse af udvalgsposter. F. ex. indtog firmaer som Burmeister & Wain, De forenede Bryggerier, F. L. Smidth & Co. og Otto Mønsted en fremtrædende plads. Blandt andet som følge heraf var den eksporterende del af dansk industri stærkt repræsenteret. Selv de store virksomheder havde dog oftest hjemmemarkedet som hovedmarked, og for rådet som helhed må hjemmemarkedsinteresserne have været de dominerende.

Desuden kan man formode, at Industrirådet først og fremmest følte anledning til at varetage medlemmernes og de eksisterende virksomheders interesser, eventuelt på bekostning af nye virksomheder og potentielle konkurrenter. Endvidere må man forvente autonome bestræbelser fra organets side på generelt at fremme rådets indflydelse. Hyppigst stod disse interesser vel ikke i konflikt med det mere vidtfavnende »industriens interesser«, men samspillet mellem Industrirådets voksende indflydelse og de øgede og ofte detaljerede offentlige indgreb i industriens produktions- og afsætningsforhold måtte undertiden føre til interessekonflikter.

Grundlaget for industrivirksomhedens og Industrirådets muligheder for at påvirke de offentlige beslutninger skal navnlig søges på to områder, spørgsmålet om *beskæftigelse* og om *sagkundskab*. Begge disse områders betydning tilspidsedes i 30'erne. Industriledernes centrale placering i forbindelse med det voksende beskæftigelsesproblem blev stillet i relief af landbrugets vanskeligheder, der gjorde det klart, at nye beskæftigelsesmuligheder måtte søges i byerhvervene og navnlig inden for industrien. En beskæftigelsesfremmende økonomisk politik ville derfor hyppigt blive ensbetydende med en industrifremmende politik. Beskæftigelsesargumentet benyttedes til stadighed som et slagkraftigt argument fra Industrirådets side, og i Beretningen for 1937/38 havde rådet endog udskiftet de tidligere almindelige betragtninger »om fremme af indu-

striens interesser« med »Industrirådets arbejde i det forløbne år har som tidligere været præget af anstrengelsen for at skabe de bedst mulige vilkår for industriens beskæftigelse«.4)

Under 30'ernes hyppige, omfattende og detaljerede indgreb i industriens produktions- og afsætningsforhold blev også den *sagkundskab*, som Industrirådet rådede over et voksende aktiv. Udover denne sagkundskabs værdi i forbindelse med den almindelige påvirkning af hovedlinjer, lykkedes det hyppigt Industrirådet at få gennemført et stort antal smårettelser under påberåbelse af samme sagkundskab. Hertil kom, at en aktiv og nogenlunde velvillig medvirken fra Industrirådets og industrivirksomhedernes side hyppigt var en forudsætning for indgrebenes positive gennemførelse.5)

Desuden skal nævnes de ret betydelige *økonomiske ressourcer*, som Industrirådet havde til rådighed, midler som kunne benyttes i bestræbelserne på at påvirke den offentlige opinion. Blandt Industrirådets potentielle ressourcer kan endelig regnes en række *personsammenfald* mellem Industrirådets medlemmer (og funktionærer) og medlemmer af Rigsdagen. Blandt de mere markante eksempler herpå var Povl Drachmann, der gennem hele mellemkrigstiden såvel var medlem af folketinget som redaktør for Tidsskrift for Industri. P. Drachmann havde en fremtrædende placering i Det konservative Folkeparti som medlem af partiets repræsentantskab. Han var hyppigt partiets ordfører i told- og erhvervsspørgsmål samt dets repræsentant i en række erhvervspolitiske nævn og udvalg.6)

Med støtte i disse ressourcer søgte Industrirådet på forskellig måde direkte eller indirekte at påvirke den politiske beslutningsproces. De *midler* som toges i anvendelse var navnlig: Påvirkning af den offentlige opinion, henvendelser til rigsdagsudvalg, henvendelser til regering og administration, medlemskab af rådgivende udvalg og nævn, samt direkte deltagelse i den offentlige administration.

Efter disse indledende overvejelser om Industrirådets målsætning, ressourcer og politiske midler vil vigtigere sider af rådets aktivitet blive taget op til nærmere undersøgelse i det følgende. Først behandles Industrirådets holdning til og placering i 30'ernes danske politiske system. Dernæst omtales træk af rådets arbejde for at påvirke den offentlige opinion, herunder den indirekte påvirkning af partier og regering. Videre gennemføres en mere udførlig undersøgelse af forholdet til centrale valuta- og handelsspørgsmål. Derefter omtales rådets stilling til den bredere lovgivning af betydning for industrien. Endelig berøres det

4) Tidsskrift for Industri (T.f.I.) 1938, s. 101.

5) I en undersøgelse af forholdet mellem staten og skibsfarten under 1. verdenskrig fremhæver Benny Christensen sagkundskabens afgørende betydning for skibsfartens forhandlingsposition under forhold, der kan sammenlignes med 30'erne, jfr. Benny Christensen, Forholdet mellem staten og skibsfarten under første verdenskrig, i Erhvervshistoriske Årbog 1973, s. 130-189.

6) Dansk Biografisk Leksikon (D.B.L.), bd. 6, 1935, s. 91-92 og V. Elberling, Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, bd. 3, 1950, s. 48.

røres det mere specielle problem om direkte statsstøtte til industrien samt til slut forholdet mellem Industrirådet og dets egne medlemmer gennem perioden.

Industrirådet og det politiske system

De mange ordninger og andre former for kriseindgreb i 1930'erne betød en afgjort styrkelse af såvel *statsmagtens* som *erhvervsorganisationernes* indflydelse. Den af krisen nødvendiggjorte erhvervsomlægning kunne kun gennemføres relativt hurtigt med støtte af detaljerede statsindgreb, og en af følgerne blev væsentlige ændringer i landets politiske system. Meget i situationen og de gennemførte indgreb minder om udviklingen under 1. verdenskrig, ligesom en stor del af personerne var de samme.⁷⁾

Ligesom under 1. verdenskrig styrkedes *regering og administration* over for Rigsdagen. Baggrunden herfor var navnlig de mange og detaljerede indgreb, men også at penge- og udenrigspolitik (inkl. handels- og valutapolitik) fik øget betydning i 1930'erne. Rigsdagens indflydelse på disse områder var traditionelt forholdsvis ringe. Forhandlingerne i Det udenrigspolitiske Nævn synes således overvejende at have haft informerende karakter, og en stærk udenrigsminister, som P. Munch, kunne i samarbejde med regering og erhvervsorganisationer bevæge sig forholdsvis selvstændig, bl. a. på det handelspolitiske område. Selv i de afgørende forhandlinger med England og Tyskland var Rigsdagens store oppositionspartier ikke repræsenteret som sådanne. Efter P. Munch skulle Venstres modstand have hindret en sådan repræsentation.⁸⁾ Efter september 1936, hvor Socialdemokratiet og Det radikale Venstre fik flertal i både folketing og landsting, konsolideredes regeringens styrke i forhold til Rigsdagen yderligere.

Samtidig var regeringen imidlertid ivrig efter at sikre sig *erhvervenes medvirken* og støtte på de ovennævnte områder. I den officielle timandsdelegation ved Englandsforhandlingerne i 1932–33 havde de store erhvervsorganisationer således 5 repræsentanter, en fra skibsfarten, to fra landbruget og to fra industrien.⁹⁾ Både i forbindelse med handelspolitikken og de hjemlige indgreb talte en række forhold for en sådan medvirken, det gjaldt ikke mindst beskæftigelsespolitikken og erhvervenes saglige indsigt, men også tanker af korporativ natur kan have spillet en rolle, navnlig for Socialdemokratiets holdning. I december 1931 oprettedes således Det erhvervsøkonomiske Råd bestående af repræsentanter for de store erhvervsorganisationer. Blandt andet statsminister Th. Stauning skal have stillet store forhåbninger til denne institution som en mulig afløser for Landstinget, og forud for valutaordningens vedtagelse fore-

7) Einar Cohn, *Danmark under den store krig, 1928*, Erik Rasmussen, *Politikens Danmarkshistorie* bd. 13, 1965, s. 422 ff og A. Vigen, *Op.cit.* s. 488 ff.

8) P. Munch, *Erindringer 1933–1939*, 1966, s. 17 ff.

9) P. Munch, *Erindringer 1924–1933*, 1964, s. 308.

lagdes planen den 22. januar 1932 for et udvalg under nævnte råd.¹⁰⁾ Organet fik imidlertid ikke større betydning, og det er ikke muligt her at gå nærmere ind på de koprorative tankers udbredelse i Socialdemokratiet i 1930'erne. Der er dog grund til at fremhæve, at de stærke statsindgreb og reguleringer ikke opfattedes som noges heldigt eller varigt af Socialdemokratiet, men helt overvejende som nødtvungne, midlertidige kriseindgreb.¹¹⁾

Industrirådet var også principielt modstander af omfattende statsindgreb, men forligede sig overraskende hurtigt med ret betydelige indgreb under henvisning til den foreliggende situation. De ændrede forhold gav rådet langt bedre muligheder for at påvirke de offentlige beslutninger, muligheder som søgtes udnyttet og yderligere udvidet. Rådet virkede stærkt for en øget indflydelse på administrationen af de forskellige ordninger, og for at lægge denne erhvervsindflydelse og ordningerne i fastere rammer.¹²⁾ Allerede på det ovennævnte møde om valutaordningen i Det erhvervsøkonomiske Råd skal Industrirådet have foreslået, at rådet sammen med handelens organisationer skulle forestå lovens administration efter forbilledet fra 1. verdenskrig.¹³⁾ Noget sådant ville have givet disse organisationer en afgørende indflydelse på erhvervslivets produktions- og afsætningsforhold, og det gennemførtes da heller ikke. I stedet blev valutatildelingerne sat under kontrol af et rigsdagsudvalg. I de følgende år søgte Industrirådet med nogen held at løsne denne rigsdagskontrol og øge erhvervsorganisationernes indflydelse på valutatildelingerne.

Gennemgående synes Industrirådet at have haft betydelig *mistillid til parti-politik* og i særdeleshed til rigsdagsudvalgs indflydelse på de forskellige ordninger og nævn. Rådet udtalte sig sjældent offentligt om det herskende politiske system bortset fra almindelige udtalelser til støtte for demokrati og næringsfrihed samt skarpe afvisninger af statssocialisme. I forbindelse med Industrirådets 25 års jubilæum i 1935 kom formanden August Holm dog lidt nærmere ind på disse problemer.¹⁴⁾ Han mente således,

»at måtte sige, at det ville betyde en styrkelse af folkestyret, at den lovgivende magts naturlige myndighed over for statsadministrationen ikke svækkes af Rigsdagens direkte meddelagtighed i denne administration. Netop under hensyn til de uhyre vigtige afgørelser, der skal træffes af staten, og i betragtning af de vidtgående magtbeføjelser staten må have, er det af største betydning, at den frie offentlige kritik bevares, og det naturlige organ herfor er den af hele folket valgte Rigsdag . . . Endelig vil jeg pege på, at de mange erhvervsanliggender, der skal behandles af staten,

10) P. Munch, *Erindringer 1933-1939*, 1966, s. 274.

11) E. Rasmussen, *Op.cit.* s. 422-423.

12) Jfr. nedenfor og f. eks. A. Holm, *Industripolitiske tanker ved Industrirådets 25 års jubilæum*, i T.f.I. 1935 s. 259-266.

13) Johs. Hansen, *Op.cit.* s. 268.

14) A. Holm, *Op.cit.* s. 264-265.

gør det hensigtsmæssigt, at erhvervslivet selv inddrages i arbejdet. Under krigen var det jo således, at erhvervene i stor udstrækning var med som rådgivere ved afgørelserne og parthavere i ansvaret... (Efter at have omtalt regeringens og administrationens samarbejdsvilje fortsatte han) Men jeg tror, at en klarere fastlæggelse af erhvervenes deltagelse og en fastere opbygning af rammerne herfor vil være i alles interesse...«

Disse udtalelser viser Industrirådets stærke modstand mod, at Rigsdagens partier blandede sig i administrationen af de mange ordninger og nævn. Bortset fra det hævdede principielt uheldige heri lå der sikkert også andre forhold bag denne modstand. I den foreliggende situation ville Industrirådet antagelig under alle omstændigheder være bedst tjent med alene at skulle samarbejde med administrationen, hvorved der desuden sikredes en hurtigere procedure. De *herskende partiforhold* gjorde det imidlertid yderligere ufordelagtigt for rådet med rigsdagspartiernes indblanding. På Rigsdagen blev industriens interesser traditionelt varetaget af oppositionspartiet Det konservative Folkeparti, men delvist også af Socialdemokratiet, der sammen med Det radikale Venstre sad ved regeringsmagten. Et snævert samarbejde mellem de konservative og socialdemokraterne ansås næppe for en realistisk mulighed, og de radikale og Venstre ville under alle omstændigheder være stærkt placeret i Rigsdagens udvalg. Desuden var det konservative parti splittet, blandt andet på erhvervsspørgsmål, hvor handelens synspunkter ofte stod i modsætning til industriens interesser. Endelig mærkes i 1930'erne en betydelig bitterhed blandt industrifolk over de pauvre resultater, der var blevet industrien til del under 1920'ernes økonomiske politik. Da regeringen i september 1936 havde erobret flertallet i begge ting, var et direkte samarbejde mellem regering og administration i endnu højere grad at foretrække for Industrirådet.

Industrien og den offentlige opinion

En vigtig side af Industrirådets arbejde bestod i at påvirke den offentlige opinion til fordel for industrien. Tidsskrift for Industri og den årlige industriberetning tjente dette formål ved siden af den informative opgaver over for medlemmerne. I redaktionelle artikler, i den årlige beretning, samt gennem aftryk af taler, henvendelser og resolutioner lagde rådet sine synspunkter frem for offentligheden. Hertil kom analyserende og polemiske indlæg i dagens debat, samt industri- og fabriksbeskrivelser af succesfulde eller jubilerende virksomheder. I industriberetningen foretoges en detaljeret gennemgang af produktionsvilkår og -udvikling for den samlede industri, for enkelte brancher og for større virksomheder. Der er grund til at tro, at dette arbejde med at fremlægge industriens synspunkter og resultater i 1930'erne havde en bedre baggrund at virke på end tidligere, hvor landbruget var næsten enestående i den offentlige opinion.

Således pegede landbrugets vanskeligheder og 30'ernes store arbejdsløshed i retning af industrien som fremtidens erhverv.

Det videre arbejde med udbredelsen af synspunkter og andet materiale varetoges af *Industrirådets Pressebureau*, der blev oprettet i midten af 1920'erne, men hvis aktivitet tog et mærkbart opsving under krise og 1930'erne. Herfra udsendtes artikler og toges initiativer i forhold til dagspresse og fagblade. Også radioen inddrog i dette arbejde. På initiativ af Industrirådet holdtes en halv snes radioforedrag om året af industriledere og af funktionærer i Industrirådet. De store festligheder i forbindelse med Industrirådets og Industriforeningens jubilæer i 1935 og 1938 var ligeledes en del af denne opinionspåvirkning.

De kortfattede årlige beretninger om disse aktiviteter giver ikke grundlag for en mere indgående vurdering. To eksempler skal dog fremdrages. Således konstaterede Pressebureauet i slutningen af 1931, at en stærk tiltagende interesse i befolkningen for danske varer og industriens beskæftigelsesmuligheder havde givet bureauet øgede resultater af sit arbejde.¹⁵⁾ Den stigende interesse konstateres også i de følgende år til og med 1935. Et andet eksempel er den påfaldende åbenhjertighed i beretningen for 1932, hvor der foruden de sædvanlige nøgterne og ret farveløse redegørelser fortælles, at Pressebureauet »ved personlig henvendelse til bladernes redaktører har opnået redaktionel støtte for de synspunkter, der er fremført fra industriens side« samt »at Industrirådet i enkelte tilfælde har forhandlet med Statsradiofonien om indholdet af sådanne foredrag, som menes at berøre felter af interesse for dansk industri.¹⁶⁾ Disse eksempler antyder såvel en bedre grobund som en større pågaaenhed fra Industrirådets side netop i de år, hvor krisen var på sit højeste.

Et indtryk af Industrirådets forhold til de store *københavnske dagblade* og den voksende interesse for opinionsdannelsen får man desuden ved at se på Dagens Nyheder og Berlingske Tidende i 1930'erne. Da Dagens Nyheder i 1936 påny var i alvorlige vanskeligheder, gik Dansk Arbejdsgiverforening og Industrirådet efter initiativ fra Det konservative Folkeparti ind i en egentlig subsidiering af dagbladsvirksomhed. Arbejdsgiverforeningen og Industrirådet indskød 550.000 kr. i foretagendet og dækkede i de følgende år avisens betydelige driftsunderskud på godt 200.000 kr. om året. Direktør Vald. Hansen fra Industrirådet blev det ene af bladets 3 bestyrelsesmedlemmer i forbindelse med omordningen. Til gengæld for denne betydelige investering fik Industrirådet sammen med partiet og Arbejdsgiverforeningen herigennem et bredt talerør for egne synspunkter. Avisen, der omdøbtes til Nationaltidende, havde 30'erne igennem et oplag på ca. 50.000.¹⁷⁾

I det konservative dagblad, Berlingske Tidende, der med et oplag på omkring 100.000 var landets næststørste dagblad, havde industrien traditionelt gode

15) T.f.I. 1932 s. 120-121 samt de årlige beretninger.

16) T.f.I. 1933 s. 125.

17) Niels Thomsen, Dagbladskonkurrencen 1870-1971, 1972, bd. 1 s. 435 og bd. 2 s. 947-948.

muligheder for at blive hørt. Denne velvilje styrkedes yderligere af, at flere af bladets ledende medarbejdere hentedes fra eller var fælles med Industrirådets funktionærer. Anders Vigen havde således været medleder af Erhvervenes Pressesekretariat, der var oprettet af Industrirådet og Arbejdsgiverforeningen, og fulgte med da dette i midten af 1920'erne omdannedes til Industrirådets Pressesekretariat. Allerede i 1920 blev Vigen politisk medarbejder ved Berlingske Tidende, og fra nytår 1927 trak han sig ud af Industrirådets Pressesekretariat for at samle sig om arbejdet på Berlingske Tidende, hvor han var politisk redaktør fra nytår 1928 til oktober 1938.¹⁸⁾

Også cand. polyt. Sv. Aa. Lund havde sideløbende været leder af Industrirådets Pressesekretariat og redaktionssekretær på Berlingske Tidende, indtil han i 1934 trådte ud af Pressesekretariatet. Fra januar 1934 til sommeren 1935 var han medredaktør på Berlingske Tidende, hvorpå han i 1935 overtog chefredaktørstillingen på bladet, en stilling han beklædte indtil 1971.¹⁹⁾ Endelig kan der være grund til at nævne Ivar Egebjerg, der fra 1937 til 1948 var souschef under Sv. Aa. Lund. Egebjerg, der i 1918 blev ansat i Industrirådet, fungerede i første halvdel af 1930'erne sammen med direktør G. E. Hartz som rådets ledende funktionær i valuta- og toldspørgsmål. Efter næsten 20 års tjeneste i Industrirådet, overgik han i 1937 til Berlingske Tidende.²⁰⁾

Selv om de ovennævnte træk har en lidt spredt karakter, antyder de samstemmende, at Industrirådet i 1930'erne både rådede over betragtelige ressourcer og øgede sin indsats i kampen om opinionen.

Landbrug kontra industri

Et gammelt hovedtema i denne opinionskamp var det standende opgør mellem landbrug og industri om, hvem der var landets hovederhverv. Denne kamp vil her navnlig blive betragtet gennem de synspunkter, industrien lagde frem i Tidsskrift for Industri.

Efter industriens opfatelse var den danske økonomiske politik hidtil ensidigt blevet ført på det danske landbrugs præmisser, ofte på bekostning af industriens interesser. Navnlig i 1920'erne, hvor det lykkedes landbruget at fastholde en yderst liberalistisk handelspolitik, havde denne politik skabt vanskeligheder og bitterhed i store dele af dansk industri. Landbrugets hovedargumenter var for det første sikringen af den store landbrugseksport til det engelske marked, for det andet forbruger- og produktionsomkostningsargumenterne og for det tredje en opfattelse af landbruget som landets naturlige og bærende erhverv.

Landbrugets svære krise og de påfølgende lidet liberalistiske subsidieordninger og bilaterale handelsaftaler i 1930'erne betød et klart brud med den tidligere

18) D.B.L. bd. 25, 1943, s. 567-568 og N. Thomsen, Op.cit. bd. 1 s. 435.

19) T.f.I. 1934 s. 112 og N. Thomsen, Op.cit. bd. 1 s. 435.

20) N. Thomsen, Op.cit. og T.f.I. 1937 s. 158-160.

politik. Industrien fik herved bedre kort på hånden i den offentlige debat. Redaktøren for Tidsskrift for Industri P. Drachmann benyttede i disse år ofte lejligheden til en belærende gennemgang af landbrugets frihandelsideer og deres skæbne, mens de officielle udtalelser fra Industrirådet mere gik på konkrete sager og på kravet om ligestilling mellem industri og landbrug.

Da krisen i september 1931 for alvor mærkedes i Danmark, blev det klart, at man stod over for statsindgreb, og at landbrugets og industriens interesser let kunne komme i konflikt ved disse indgreb. I denne situation udsendte Industrirådet den 15. september en resolution, hvori man slog fast, at begge hovederhverv var hårdt ramt af krisen. Det fremhævedes, at det i en overgangstid ville være nødvendigt med støtte til industrigrene, der i særlig grad var truet af udenlandsk konkurrence. Yderligere nævntes fordelene ved at støtte områder, hvor begge hovederhverv var involverede, som f. ex. hvedeformalingen. Rådet tog samtidig skarpt afstand fra en støtte til landbruget i form af toldnedsættelser på produktionsmidler, der produceredes her i landet. Under henvisning til beskæftigelseskrisen nævntes de danske varers naturlige fortrinsret hos offentlige myndigheder og landets borgere.²¹⁾ Dermed havde rådet markeret nogle udgangspositioner.

I den redaktionelle nytårsartikel 1. januar 1932 behandledes årsagen til det katastrofale prisfald på landbrugsvarer. Artiklen pegede dels på udlandets handelspolitiske foranstaltninger – som man endnu ikke fra dansk side havde mandet sig op til at besvare lige med lige – dels henvistes til den utvivlsomme overproduktion, især på flæsk, der bevirkede at landbruget delvis selv slog priserne ned. Omtalen præges også i øvrigt af den usikre situation og en vis optimisme over for industriens muligheder. Artiklen slutter med, at såfremt krisen fortsætter, vil vi måske stå over for nye problemer i dansk økonomisk politik, hvor den industrielle produktion næppe vil blive tildelt en mindre mission end hidtil.²²⁾

I de følgende måneder fik landbrugskrisen et mere permanent præg, og der gennemførtes omfattende statsindgreb. Med baggrund i Valutacentralens oprettelse og den økonomiske situation erklærede P. Drachmann i marts 1932, at frihandelsideen nu for alvor havde spillet fallit i såvel teori som praksis. Hensynet til den masseomsættende danske landbrugsproduktion havde lige siden 1880'erne behersket dansk økonomisk politik på de øvrige erhvervs bekostning. Beskæftigelsesmæssigt havde landbruget allerede i lange tider ikke kunnet løse sine opgaver, og forudsætningerne for det opbyggede produktionsapparat »under landbrugets vandring mod stjernerne« var nu fuldstændig brudt sammen. Regnskabets dag for denne ensidige politik og produktionsopbygning var nu kommet, og det nyttede ikke at henvise til »sindenes momentane forvildelse«.

21) T.f.I. 1931 s. 225–226.

22) T.f.I. 1932 s. 1–2.

Forholdenes ubønhørlige diktatur havde skabt Valutaordningen, der betød et helt afgørende brud med alle tidligere principper i dansk politik. I fremtiden måtte man give den danske hjemmemarkedsforsyning – på alle felter – en væsentlig større rolle end hidtil, en politik, man forlængst burde være slået ind på.²³⁾ Disse stærkt sårende udtalelser om landbruget skal utvivlsomt ses på baggrund af industriens bitterhed over 1920'ernes økonomiske politik.

Denne baggrund bragtes også frem i formandens tale på Industrirådets generalforsamling den 31. marts 1932. Chr. Overgaard udtalte her blandt andet, at industrien ikke ville sige til landbruget, hvad dette erhverv i 1920'erne sagde til den nødstedte industri: »Lad falde, hvad ikke kan stå«, skønt dette kunne være så meget mere betimeligt, idet også industrien var hårdt ramt af den nuværende krise. Han fremhævede dernæst kraftigt, at løsningen ikke bestod i at pålægge byerhvervene ekstraskatter som så overførtes som krisehjælp til landbruget. Noget sådant ville yderligere forringe rentabiliteten i industrien og tappe dette erhverv for kapital med det resultat, at der ville ske en avorlig stigning i arbejdsløsheden. Man ville desuden komme til at stå over for tilsvarende følger, hvis den meget lave toldbeskyttelse yderligere nedsattes og hjemmemarkedet gaves til pris for at opnå muligheder for eksporterhvervene. I stedet anførtes den store import af udenlandske færdigvarer som landets vigtigste forhandlingsobjekt. Til slut udtryktes vilje til at hjælpe landbruget, men ikke til at opretholde den landbrugsproduktion, der var tabsgivende, fordi den ikke var tilpasset markedernes salgsmuligheder.²⁴⁾

Disse centrale spørgsmål, krisehjælpen til landbruget og handelspolitikken, blev hyppigt trukket frem i den følgende tid. I forbindelse med de store kriseforlig protesteredes til stadighed under henvisning til arbejdsløsheden mod overførselen af midler fra byerhvervene, f. ex. i forbindelse med kriselovene af 21. juni 1932²⁵⁾ og Kanslergadeforliget i slutningen af januar 1933.²⁶⁾ Da regeringen i januar 1936 fremlagde lovforslaget om en gældssanering for landbruget, erklæredes i en redaktionel artikel, at dette lovforslag ville betyde en overførsel af 150 millioner kr. fra byernes erhvervsliv til landbrugets mest usunde del.²⁷⁾

Endnu vigtigere for industrien var imidlertid handelspolitikken, hvor industrien oprindelig og af princip ønskede en aktiv handelspolitik med udgangspunkt i øgede toldsatser, men hvor den egentlige kamp kom til at stå om Valutacentralen og dens politik, idet landbruget hurtigt udsatte denne institution for stærk kritik. Industriens udgangspunkt var en gentagen konstatering af, at landbruget havde kulmineret, og at man nødvendigvis måtte gennemføre en

23) T.f.I. 1932 s. 69–70.

24) T.f.I. 1932 s. 94–97.

25) T.f.I. 1932 s. 169–170.

26) T.f.I. 1933 s. 41–42 og s. 97–101.

27) T.f.I. 1936 s. 13–14.

omlægning af den danske erhvervsstruktur og derfor også af den økonomiske politik. De store uudnyttede produktionsmuligheder lå først og fremmest på hjemmemarkedet, som kunne skabe grundlag for en stærk udvidelse af den danske industri og derigennem for en bedring af beskæftigelsen. Også industrieksportens alsidighed fremhævedes i modsætning til landbrugseksportens ensidighed. Det hårdeste kriseår, 1932, karakteriseredes som vendepunktet i forholdet mellem landbrug og industri, Danmark var nu for alvor på vej til at blive et industriland. Produktions- og beskæftigelsesfremgangen inden for industrien fra 1933 tjente som et stærkt argument for den hjemmemarkedsbeskyttelse, der var resultatet af Valutacentralens politik.²⁸⁾

Mere specielt fremførtes flittigt, hvorledes det var industrien, der måtte bløde i forbindelse med handelsaftalerne med England og Tyskland for at sikre landbrugets eksportmuligheder.²⁹⁾ Ofte kunne industriens udtalelser om disse handelsaftaler have et vist rituel præg, men da nye handelsaftaler og en anstrengt valutasituation i 1935-36 førte til begrænsninger i industriens import af råvarer og hjælpestoffer, blev kravet om ligesom landbruget frit at kunne importere disse varer til et hovedkrav for industrien.³⁰⁾ Den nye valutaordning fra december 1935 tog også et vist hensyn til det synspunkt.

Landbrugets gamle hovedindvending over for byerhvervene havde været, at disse som følge af monopolaftaler og monopoliseret løndannelse på kunstig vis holdt varepriserne oppe, og at landbrugets sektorbytteforhold derfor stadig forringedes. Faren herfor havde været et hovedargument bag 1920'ernes frihandelsvenlige politik, og i 1930'erne rettedes en tilsvarende kritik mod Valutacentralens begunstiggelse af industriens hjemmemarked. Men også i denne diskussion fik industrien nye kort på hånden. Dels kunne man henvise til den beskæftigelsesmæssige værdi af beskyttelsen, dels til at en række af de nye landbrugsordninger netop betød en kunstig forhøjelse af priserne på hjemmemarkedet. Yderligere søgte man at afvise kritikken ved hjælp af eksempler på beskyttede industrivarer, der siden var faldet i pris, samt ved at henvise til de udenlandske trusters prispolitik. Konkluderende erklæredes, at frasen om forbrugerhensyn nu var passé.³¹⁾

De ændrede forhold havde givet industrien nye argumenter i opinionskampen mellem landbrug og industri, og mellem land og by. De to erhvervs forskellige økonomiske situation og fremtidsudsigter, samt landbrugets klare opgivelse af tidligere liberalistiske dogmer, bidrog til at styrke industriens prestige på landbrugets bekostning, således at industrien nu i højere grad i den almin-

28) Jfr. bl. a. T.f.I. 1932 s. 213-215, T.f.I. 1933 s. 1-2 og s. 97-101, T.f.I. 1934 s. 1-3 og s. 80-84, T.f.I. 1935 s. 80-83 og s. 189-192 samt T.f.I. 1938 s. 33-36.

29) T.f.I. 1933 s. 117-119 og s. 97-101, T.f.I. 1936 s. 81-86 samt T.f.I. 1937 s. 1-2 og s. 81-86.

30) T.f.I. 1935 s. 259-266, T.f.I. 1936 s. 1-2, s. 13-14, s. 81-86 og s. 281-284 samt T.f.I. 1937 s. 1-2 og s. 81-86.

31) T.f.I. 1934 s. 1-3, s. 31-32, s. 156-157, s. 161-162 og s. 249-250, T.f.I. 1935 s. 8 og s. 189-192 samt T.f.I. 1939 s. 2-3.

delige opinion akcepteredes som et erhverv, der måske ikke var ligestillet med landbruget, men som dog havde krav på en vis hensyntagen.

Politisk indflydelse

Opinionskampens vigtigste sigte var at påvirke landets økonomiske politik, og det må være et vigtigt spørgsmål, i hvilken grad dette lykkedes. Et bidrag her- til giver partiudviklingen i rigsdagen i 1930'erne. Gennem årtiet skete der en afgjort svækkelse af det førende landbrugsparti, Venstre, hvis mandattal faldt fra 44 i 1929 til kun 30 i 1939. Omvendt gik begge de to store bypartier, Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti, frem i perioden.

Størst betydning for den aktuelle politik havde det, at Socialdemokratiets interesser på en række områder svarede til industriens. Det gjaldt tydeligvis for valutaordningen, der blev en mærkesag for såvel Socialdemokratiet som for industrien, skønt sidstnævnte principielt foretrak toldforanstaltninger. Socialdemokratiets hovedinteresse var beskæftigelsen i byerhvervene, og hos periodens to socialdemokratiske handelsministre, C. N. Hauge (1929–35) og Johs. Kjærboel (1935–40) fandt industrien gennemgåede stor lydhørhed. Som eksempel på industriens øgede muligheder for indflydelse kan nævnes Englandsforhandlingerne i 1933, hvor der i regeringen var en klar forståelse af Socialdemokratiets vanskelige situation, såfremt industrien ikke støttede disse aftaler.³²⁾

Et konkret indtryk af industriens muligheder for at øve indflydelse fremgår måske bedst af den efterfølgende gennemgang af de enkelte politiske hovedspørgsmål. Det generelle indtryk af den førte økonomiske politik er, at landbrugets interesser og forhold stadig spillede en yderst fremtrædende rolle, men at der i 1930'ernes toges et vidtstrakt hensyn til industrien, navnlig når afgørende beskæftigelsesinteresser stod på spil.

Handels- og valutaspørgsmål

Krisen betød hurtigt et så stærkt pres på kronen og den danske valutareserve, at alvorlige indgreb blev nødvendige. Handels- og valutaspørgsmål blev atter et af de mest centrale områder i den økonomiske politik, og denne fremtrædende placering styrkedes i løbet af 1930'erne, hvor oprustningen og den internationale politiske spænding yderligere fremmede den igangværende tendens. De mange dybtgående indgreb betød, at erhvervslivets situation og muligheder på afgørende måde bestemtes af disse indgrebs former og retning. Det er derfor ikke overraskende, at Industrirådets aktivitet i perioden i særlig grad samlede sig omkring disse spørgsmål.

Til en varig nedsættelse af det store valutaforbrug kunne især 4 grupper af

32) P. Munch, *Erindringer 1924–1933*, 1964, s. 308–315.

foranstaltninger komme i betragtning: 1. Toldforhøjelser, 2. Devaluering, 3. Kvantitative importrestriktioner og 4. Handelsoverenskomster og vareudvekslinger. Samtlige fire former toges i brug, men med en prioritering, der gik på tværs af Industrirådets oprindelige ønsker.

Toldbeskyttelse

Industriens hovedkrav ved krisens begyndelse var en videreførelse af 1920'ernes ønsker om en *øget toldbeskyttelse*, hvor det i modsætning til f. ex. i Norge og Sverige ikke lykkedes den danske industri at få gennemført toldforhøjelser. Efter Industrirådets opfattelse havde 1920'ernes frihandelspolitik afgjort svækket grundlaget for en aktiv handelspolitik i 1930'erne. Industriens energiske bestræbelser i krisens første år for en grundlæggende ændring af det danske toldsystem førte heller ikke denne gang til afgørende resultater, men var dog ikke udbytteløst. På et gunstigt tidspunkt, i oktober 1932, hvor krisen var på sit højeste og valutaordningens skæbne endnu usikker, gennemførtes en ny toldlov, der på en række områder, bl. a. inden for fodtøj, handsker, jernrør og finere metalvarer, betød en øget beskyttelse af hjemmemarkedet. Motiverne til loven var navnlig af finansiell natur, og ændringerne ikke grundlæggende, men Industrirådet betegnede dog resultatet som en lovende begyndelse til en rationel toldpolitik.³³⁾ Skønt industrien også de følgende år stadig opretholdt kravet om en radikal toldomlægning som den ideelle løsning, gled toldspørgsmålet efterhånden i baggrunden i Industrirådets politik. Rådet indså snart, at de politiske muligheder for en øget toldbeskyttelse var små, og efterhånden som valutaordningen fik en mere permanent karakter og viste sig at være et smidigt handelspolitisk våben, der kunne sikre store industrielle interesser, samlede opmærksomheden om Valutacentralen. Dertil kom, at voksende dele af udenrigshandelen i de følgende år blev reguleret gennem bilaterale handelsaftaler, der ofte var knyttet sammen med toldbindinger, hvorved muligheden for toldforhøjelser i nogen grad blev illusoriske.³⁴⁾

Når Industrirådet alligevel opretholdt sit principielle standpunkt, kan det både have taktiske og interesselæssige årsager. En opgivelse ville betyde et afgørende brud med rådets tidligere politik, og i forhandlingerne kunne det være en fordel med et principielt standpunkt, som der kunne gives køb på. Muligvis kan et hensyn til Det konservative Folkeparti, der gik ind for toldforhøjelser, også have spillet ind. De saglige fordele ved en øget toldbeskyttelse så industrien især på tre områder. For det første i den formentlig varige karakter af en sådan omlægning, for det andet i fordelene ved generelle indgreb i

33) T.f.I. 1932 s. 253-254 og T.f.I. 1933 s. 109.

34) I slutningen af 1930'erne blev toldspørgsmålet på ny taget op i forbindelse med undersøgelserne om en skattereform. Et resultat nåedes dog ikke inden krigen, jfr. bl. a. T.f.I. 1938 s. 89-94.

stedet for specielle og i tilknytning hertil for det tredje ved den enklere administration af en sådan ordning.

Devaluering

Det blev i stedet de øvrige tre muligheder, der kom til at dominere de valuta-risk prægede kriseindgreb. Blandt disse greb regeringen først til en *devaluering*. Den 21. september 1931 gik England fra guldret og få dage efter fulgte Norge og Sverige englænderne. I denne situation anså den danske regering det for yderst vanskeligt at holde kronen, og da der for landbruget var knyttet afgørende indtjeningsmæssige interesser til at følge sterling, gennemførtes den 29. september en tilsvarende suspension af den danske kronens gulddindløselighed. Resultatet blev, at kronen stort set fulgte sterling med et fald på ca. 25 % i forhold til gulfodslandene. Skønt baggrunden for kronens sænkning således navnlig var valutastillingen og landbrugets forhold, måtte en så kraftig devaluering også få gunstige følger for den danske industris stilling.

Industrirådet tog ikke offentlig stilling til betimeligheden af denne foranstaltning, men krævede først og fremmest, at den herskende usikkerhed omkring den danske krone bragtes til ophør.³⁵⁾ Desuden håbede rådet på et begrænset kronefald og så små svingninger som muligt.³⁶⁾ At man var opmærksom på de mulige konkurrencemæssige fordele både for hjemmemarkedet og for eksporten, fremgår dog klart af rådets udtalelse den 30. september 1931, hvor det henstilles til industrien, at kronefaldet udnyttedes til omsætningsforøgelse ved at virksomhederne i videst mulig udstrækning undgik prisforhøjelser.³⁷⁾ Omkring årsskiftet 1931/32 erkendte Industrirådet, at devalueringen havde betydet en vis lettelse, men hævdede samtidig, at en egentlig udnyttelse af fordelene hindredes af valutausikkerheden og af den stramme kreditpolitik.³⁸⁾

Efter overgangen til fri valutanotering i efteråret 1932 sank kronen yderligere, og kursen på sterling steg fra ca. 18 til ca. 20. Den sidste devaluering foretoges endelig den 31. januar, hvor regeringen erklærede at ville holde en maximalkurs på sterling på 22,50. Devalueringen kom som et af resultaterne af Kanslergadeforliget, hvor Venstres hovedforudsætning for at deltage var en opfyldelse af landbrugets krav om en betragtelig kronenedskæring. Da forliget rygtedes udsendte Industrirådet den 30. januar en skarp protest, hvori man bl. a. tog bestemt afstand fra en devaluering. Det hævdedes, at de positive følger af en devaluering hindredes af handelsforholdene, det vil sige frykten for modforanstaltninger fra samhandelslandene, samt at en politisk kronefastsæt-

35) Industrirådets resolution til regeringen af 25. september 1931, T.f.I. 1931 s. 225-226.

36) T.f.I. 1931 s. 237-238.

37) T.f.I. 1931 s. 237-238.

38) T.f.I. 1933 s. 1-2.

telse blot ville skabe yderligere usikkerhed og øgede omkostninger i form af fordyrede rå- og hjælpestoffer.³⁹⁾

I alt blev kronen således nedskrevet med omkring 50 % i forhold til gulfodsløndene og med ca. 25 % i forhold til sterling. Da gulfodsløndene var industriens farligste konkurrenter, kan der dårligt være tvivl om, at den kraftige kronenedskæring på afgørende måde styrkede den danske industris stilling på hjemmemarkedet og i et vist omfang også fremmede industrieksporten, skønt senere fremstillinger har haft en tendens til at overse dette forhold.

Industrirådet erkendte da også senere devalueringernes positive betydning for den danske industris vækst i perioden, selv om man naturligvis samtidig gjorde opmærksom på, at disse kronenedskæringer ikke var gennemført for at støtte industrien.⁴⁰⁾ Når industrien officielt stillede sig tøvende eller som i 1933 direkte afvisende, kan det i nogen grad skyldes en reel tvivl om det nyttige i en devaluering. Imidlertid kan mere taktisk prægede overvejelser også have spillet ind. Devalueringsinteresserne varetoges i høj grad af Venstre, der presede regeringen stærkt på dette punkt. Efter at Kanslergadeforliget mellem regeringen og Venstre var en realitet, opfattede Industrirådet det næppe som værende i dets interesse at rose dette forlig, så meget mindre som forliget efterlod Det konservative Folkeparti i en ret isoleret politisk stilling.

Valutacentralen

Mens devalueringernes betydning forekommer noget overset af eftertiden, tiltrak den *kvantitative importregulering* i Valutacentralens regi den største opmærksomhed både i samtiden og i senere fremstillinger. Da Valutacentralen blev regeringens vigtigste handelspolitiske instrument, der på vigtige områder påvirkede den danske erhvervsudviklings former, og institutionen samtidig var et politisk stridsspørgsmål, er denne placering forståelig. Også for Industrirådet blev problemerne omkring Valutacentralen kernen i 1930'ernes arbejde.

Den brede baggrund for det nye indgreb var de generelle valutariske vanskeligheder, men den direkte impuls, navnlig til Venstres medvirken, var meddelelsen om en alvorlig forhøjelse af den tyske smørtold fra den 22. januar 1932.⁴¹⁾ Efter at være forelagt Det erhvervsøkonomiske Råd og Det udenrigspolitiske Nævn vedtoges loven uden større diskussion af de fire store partier den 29. januar 1932.⁴²⁾ Af størst interesse i nærværende sammenhæng var lovens bestemmelse om, at handelsministeren bemyndigedes til efter forhandling med et rigsdagsudvalg at foreskrive, at indførsel af varer og værdipapirer fra udlan-

39) T.f.I. 1933 s. 41-42.

40) T.f.I. 1934 s. 89, Industrieretningen 1933 s. 16* og Ivar Egebjerg, Industrien under valutaordningen, i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936 s. 6-7.

41) P. Munch, Erindringer 1924-1933, 1964, s. 273-276 og Kjeld Philip, Den danske kriselovgivning 1931-38, 1939, s. 168-170.

42) P. Munch, Erindringer 1924-1933, 1964, s. 273-276.

det kun kunne ske, når der forelå attest fra Nationalbanken om, at der af valutamæssige grunde intet var til hinder for indførselen.⁴³⁾ Denne bemyndigelse udnyttedes straks til et fast greb om importen. Ved valutatildelingerne skulle råstoffer- og hjælpestoffer til eksportvirksomhed prioriteres øverst og dernæst råstoffer og hjælpestoffer til øvrig produktiv virksomhed.

Loven, der foreløbig fik en varighed på 2 måneder, opfattedes af oppositionen som en midlertidig nødlov, mens regeringen i højere grad så den som et mere varigt instrument. Den radikale udenrigsminister P. Munch betragtede således Valutacentralen som et vigtigt handelspolitisk middel i forbindelse med de forestående handelsforhandlinger med England.⁴⁴⁾

Også blandt socialdemokraterne opfattedes indgrebet som en mere varig foranstaltning, men ud fra delvis andre motiver. Ifølge P. Munch var handelsminister Hauge ivrig for omfattende indførselsbegrænsninger blandt andet i troen på, at dette ville blive til gavn for industrien, og ved sagens behandling i Rigsdagen forestillede Hauge sig en varighed væsentlig ud over de to måneder.⁴⁵⁾ Når socialdemokraterne i de følgende år to gange, i 1933 og 1935, gik til valg på valutaordningen trods en vis misfornøjelse herover hos de radikale regeringspartnere, var det ligeledes med baggrund i beskæftigelsessynspunktet, mens landbrugets afsætning kom i anden række. Ingen af partierne forestillede sig dog i januar 1932, at den nye ordning skulle vare i årtier, men skulle regeringens sigte opfyldes, var forudsætningen klart en varighed udover nogle få måneder. Når ordningen fik så lang en levetid, skyldtes det navnlig, at det i praksis viste sig, at Valutacentralen på en gang kunne fremme en række vigtige mål. Det direkte sigte lå på det valutariske og handelspolitiske område, navnlig hensynet til landbrugseksportens afsætning, men ofte kunne dette kædes sammen med en beskyttelse af industriens hjemmemarked.⁴⁶⁾

Industrirådet indså tidligt, at den nye ordning kunne få afgørende betydning for industriens situation. Allerede den 3. februar 1932 nedsatte rådet et særligt valutaudvalg, bestående af fremtrædende medlemmer og funktionærer, der skulle følge udviklingen og forhandle med ledelsen af Nationalbankens Valutakontor.⁴⁷⁾ Det er nævnt ovenfor, at Industrirådet i sin praktiske politik snart opgav håbet om grundlæggende toldændringer, og i stedet koncentrerede sig om at kæmpe for en fortsættelse og udbygning af valutaordningen. I betragtning af Industrirådets tidligere principielle holdning er det imidlertid bemærkelsesværdigt, hvor hurtigt rådet reelt gik ind for valutaordningen. Allerede om-

43) Jfr. note 40 og T.f.I. 1932 s. 41-42.

44) P. Munch, *Erindringer 1924-1933*, 1964, s. 273-276.

45) P. Munch, *Erindringer 1924-1933*, 1964, s. 273 og F. W. Wendt, *Rigsdagen 1915-40*, i *Den Danske Rigsdag 1849-1949*, bd. 2, 1951, s. 512.

46) Mens de radikales og Venstres politik foreligger nogenlunde velbelyst, savnes undersøgelser af socialdemokraternes politik, jfr. dog Karin Hansen og Lars Torpe, *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*, Århus 1977 og *Den jyske historiker* nr. 9 1976, *Det danske klassesamfund 1920-1940*, Århus 1976.

47) T.f.I. 1932 s. 40-41.

kring den første forlængelse i slutningen af marts 1932 ses konturerne af den politik, som i det følgende tid kom til at udgøre hovedpositionerne i rådets arbejde.

For det første erklæredes, at en frigivelse af importen og valutaen ville være uforsvarlig, og da de ønskelige toldforholdsregler ikke har kunnet gennemføres, anbefaledes en forlængelse af valutaordningen indtil videre og helst året ud. For det andet, at industriens rå- og hjælpestoffer burde frigøres, og at regulering og begrænsning alene burde ske over for færdigvareimporten. I forbindelse hermed fremhævedes, at beskæftigelseshensynet burde ligestilles med de valutariske og handelspolitiske hensyn. For det tredje påpegedes fordelene ved en øget erhvervsindflydelse på ordningens administration. Endelig anbefalede man, at ordningen snarest fulgtes op af en kreditudvidelse.⁴⁸⁾ Nedenfor skal nærmere omtales Industrirådets arbejde for og resultater på disse områder. Først dog en kort oversigt over rådets *generelle holdning* til Valutacentralen.

Allerede ved den første forlængelse stillede Industrirådet sig væsentlig mere positiv over for valutaordningen end oppositionen, og i løbet af sommeren og efteråret blev denne forskel yderligere uddybet. Under forhandlingerne om den følgende forlængelse, i maj 1932, erklærede Industrirådet, at man ubetinget måtte fortsætte det nuværende system med valutaattester, medmindre der kunne gennemføres toldforholdsregler. Desuden gentoges ønsket om en længere varighed og om erhvervsorganisationernes øgede indflydelse.⁴⁹⁾ I efteråret 1932 under de konfliktfyldte forhandlinger om en ny forlængelse af valutaordningen krævede Industrirådet stadig principielt toldforanstaltninger, men skærpede samtidig de tidligere holdninger. En brat ophævelse erklæredes nu som en umulighed, og man fremhævede stærkt de allerede opnåede beskæftigelsesmæssige resultater. Rådet hævdede, at en ophævelse ville give en uhyggelig stigning i arbejdsløsheden, og i en udtalelse den 4. oktober foreslog man et importbevillingssystem som *varig* basis suppleret med toldforanstaltninger. Da Rigsdagens forhandlinger i slutninger af oktober var ved at bryde sammen, markerede Industrirådet klart dets støtte til regeringens forslag i en betænkning til landstingsudvalget. I denne betænkning omtaltes først de valutariske og handelspolitiske fordele, hvorefter man nærmere gennemgik de beskæftigelsesmæssige følger. Om oppositionens forslag hed det:

»Oppositionspartierne foreslår en ordning, der omfatter 650 mill. kr. varer. Men da ingen af disse partier kan ønske, at ellers oplagte eksportmuligheder for dansk produktion skal ødelægges, lige så lidt som der kan være noget ønske om, at arbejdsløsheden i Danmark skal forøges, kan det nævnte tal vel ikke betragtes som en uoverstigelig grænse . . .« (Rådet frem-

48) T.f.I. 1932 s. 81-82 (1. april) og formandens tale på generalforsamlingen den 31. marts, refereret i T.f.I. 1932 s. 94-97.

49) T.f.I. 1932 s. 113 (1. maj).

hævede videre, at der skulle være mulighed for en saglig forståelse på basis heraf).⁵⁰⁾

Da socialdemokraterne på dette tidspunkt var parate til at tage et valg på valutaordningen, betød Industrirådets holdning en hidtil uset støtte til regeringens politik og samtidig en bemærkelsesværdig afstandtagen fra industriens traditionelle interesseparti, Det konservative Folkeparti. Denne klare stillingtagen var et markant udtryk for den vægt, Industrirådet tillagde dette spørgsmål. Hos de konservative skabte industriens holdning bitterhed, en bitterhed som blandt andet mærkes i A. Vigens behandling af problemet i Rigsdagsværket, hvor han konkluderer:

»I industrien har med andre ord den opportuniste, der allerede var mærkbar straks efter 1920 og som senere satte sig spor, nu taget føringen. Man lader principielle og partimæssige hensyn vige for håndfast realisme, hvis politiske forudsætning foreligger i den magtstilling, arbejderpartiet sidder inde med siden 1929.«⁵¹⁾

Efter valget, der blev en sejr for Socialdemokratiet, vedtoges den 6. december 1932 en forlængelse og udbygning af den eksisterende valutaordning. Industrirådet stillede sig naturligvis positivt over for den nye ordning trods fortsatte principielle betænkeligheder, og i den følgende tid omtaltes ordningen ofte rosende fra industriens side.

I forbindelse med gennemgangen af den nye lov den 15. december 1932 i Tidsskrift for Industri fremhævedes lovens betydning for de påbegyndte forhandlinger med England.⁵²⁾ I nytårsudtalelsen den 1. januar 1933 konkluderedes, at valutaordningen var grunden til, at året 1932 ikke blev det rene sort i sort for industrien.⁵³⁾ Denne vurdering gentoges af formanden på generalforsamlingen den 30. marts 1933, hvor de allerede vundne produktionsmæssige og beskæftigelsesmæssige resultater betonedes.⁵⁴⁾ I voksende omfang bragte tidsskriftet nu eksempler på virksomheder, der havde øget beskæftigelsen under valutaordningen.⁵⁵⁾

En samlet vurdering af de forløbne 2 års erfaringer blev givet i 1934 af Industrirådets formand Karl Meyer, der fremhævede, at valutaordningen havde sikret megen beskæftigelse, en større kapacitetsudnyttelse, optagelse af nye produktioner og anlæggelse af udenlandske filialfabrikker her i landet. Hvortil kom en del nye, selvstændige virksomheder, der dog endnu var små. Endelig

50) T.f.I. 1932 s. 193-194, s. 213-215, s. 239 og s. 255-256.

51) A. Vigen, Op.cit. s. 497.

52) T.f.I. 1932 s. 289-291.

53) T.f.I. 1933 s. 1-2.

54) T.f.I. 1933 s. 97-101.

55) F. eks. T.f.I. 1933 s. 154-157 og s. 185-186.

understregede han, at valutaordningen var et fortrinligt handelspolitisk instrument, der dog hidtil overvejende var udnyttet defensivt.⁵⁶⁾ I jubilæumstalen ved rådets 25 års jubilæum i 1935 kom den nye formand, August Holm, ligeledes ind på de gunstige virkninger, der langt havde oversteget forventningerne, ligesom den hele økonomiske politik, der var ført med udgangspunkt i dette system, havde givet betydelige resultater.⁵⁷⁾ Det betonedes i øvrigt til stadighed fra industriens side, at en forlængelse var en nødvendighed, eftersom der ikke fandtes andre brugbare forslag.

Endnu et eksempel på den vægt Industrirådet tillagde Valutacentralen, fremgår af handelsforhandlingerne med England i 1933, hvor rådet til gengæld for at gå med til toldbindinger på tekstilvarer søgte at få sikkerhed for, at Valutacentralen opretholdtes i det mindste i 1934.⁵⁸⁾ Da rådet i 1935–37 rejste kritik af Valutacentralen, var det heller ikke institutionen som sådan, man kritiserede, alene den førte politik, hvor industriens råstoffer og halvfabrikata gaves lavere prioritet end landbrugets import af produktionsmidler. Skylden lagdes først og fremmest på de to-sidede handelsaftaler, og industrien (og handelen) foreslog ikke en ophævelse af ordningen, men alene en omstrukturering.⁵⁹⁾

Medvirkende til industriens positive holdning må også have været, at det efterhånden lykkedes at opnå *forbedringer*, der gik i retning af de allerede i foråret 1932 udtalte ønsker. Det ene af disse områder var spørgsmålet om en *længere varighed*. Argumentationen var først og fremmest, at industrien nødvendigvis måtte have en rimelig sikkerhed, før de kunne planlægge en øget produktion med deraf følgende beskæftigelsesmæssige virkninger. Noget tilsvarende gjaldt naturligvis også ved optagelsen af nye produktionsområder. Men også de handelspolitiske hensyn talte for en længere varighed. På dette punkt opnåedes betragtelige resultater. Mens de første ordninger alene løb over 2 måneder, gennemførtes fra december 1932 ordninger af 1 års varighed, og i årtiets slutning forsøgte man sig endog med 2-årige forlængelser. Også på flere andre punkter, blandt andet ved en lovbinding af frilisteinstitutionen, pegede allerede loven af 6. december 1932 i retning af en varigere ordning.⁶⁰⁾

Det andet område, hvor industrien fra begyndelsen søgte indrømmelser, var spørgsmålet om *øget erhvervsindflydelse* på administrationen af valutaordningen. Et løfte herom antydedes allerede i de første ordninger, og fra begyndelsen må rådet have haft en ikke ringe indflydelse ved at fremlægge medlemmernes ansøgninger og stedvis »gøre sin indflydelse gældende«. Industrirådets sagkundskab var her af afgørende værdi. Med loven af 6. december 1932 institutionaliseredes denne erhvervsindflydelse, idet der oprettedes et særligt va-

56) T.f.I. 1934 s. 81–84.

57) T.f.I. 1935 s. 259–266.

58) P. Munch, *Erindringer 1924–1933*, 1964, s. 308–319.

59) Jfr. bl. a. T.f.I. 1936 s. 81–86 og s. 281–284, T.f.I. 1937 s. 29–36, s. 197–198 og s. 261–262 samt T.f.I. 1938 s. 23–25 og 2. 89–94.

60) K. Philip, *Den danske kriselovgivning 1931–38*, 1939, s. 171–172.

lutanævn til at bistå ministeren ved den praktiske udførelse af lovens bestemmelser. Dette nævn bestod af 13 medlemmer fra de store erhvervsorganisationer og fagforeninger, heriblandt to fra Industrirådet.⁶¹⁾ Enhvervsinfluydelsen styrkedes yderligere ved forlængelsen i december 1934, hvor der oprettedes et valuta-ankenævn med repræsentanter fra de store erhvervsorganisationer, samt et snævrere og dermed mere effektivt arbejdende valutaråd inden for valuta-nævnet. I dette forretningsudvalg var Industrirådet repræsenteret ved sin direktør G. E. Hartz.⁶²⁾

Det tredje område, kravet om at *industriens rå- og hjælpestoffer* gik fri og begrænsningerne koncentreredes om færdigvareimporten, var måske det vigtigste, men samtidig det vanskeligste spørgsmål. Industrien betonedes naturligvis til stadighed den afgørende beskæftigelsesmæssige betydning af en sådan politik, ligesom man argumenterede valutarisk ved at pege på industrieksportens valutaindtjening. Heroverfor fremhævede landbruget og Venstre, at Valutacentralen alene skulle tjene handelspolitiske og valutariske formål (sikre landbrugseksportens afsætning), mens en industribeskyttelse var af det onde, og at en beskæftigelsesfremmende politik burde sikres gennem andre midler.

Støttet af socialdemokraterne lykkedes det dog industrien at nå ret langt også på dette område. Frilisteinstitutionen, der fik en varig plads i valutalovene fra december 1932, var fra industriens side beregnet på en sikring af den frie import også af industriens rå- og hjælpestoffer. Valutacentralens praktiske politik gik i samme retning ved navnlig at beskære importen af udenlandske færdigvarer. Imidlertid satte valutaproblemer og handelsaftaler ofte ret snævre grænser for mulighederne. Ved handelsforhandlingerne med England i 1933 gik regeringen således ind på en øget import af såvel engelske råvarer som engelske færdigvarer. Og forhandlingerne med Tyskland kort tid efter gik i samme retning. Det var dog navnlig fra 1935, i skyggen af den tilspidsede internationale situation, at regeringen gav store indrømmelser på dette område over for England og Tyskland. Samtidig havde den voksende økonomiske aktivitet, herunder navnlig byggeriets opsving, svækket de danske valutaeserver så kraftigt, at regeringen i 1935 og 1936 greb til restriktioner, der også ramte industriens rå- og hjælpestoffer.

Mens den øgede færdigvareimport kun fremkaldte svage reaktioner fra Industrirådet, protesterede man kraftigt mod restriktionerne over for industriens rå- og hjælpestoffer. Foruden at advare mod de beskæftigelsesmæssige konsekvenser, henviste man til landbrugets frie import af produktionsmidler.⁶³⁾ I kampen for at sikre sig disse rå- og hjælpestoffer fandt Industrirådet en ny og lidt overraskende partner, nemlig de valutacentralfjendtlige handelsorganisationer, anført af Grosserer-Societetet. Industrirådet kontaktede den 25. november

61) T.f.I. 1932 s. 289-291.

62) T.f.I. 1934 s. 301-302 og Dansk Industrieretning 1934 ff.

63) T.f.I. 1935 s. 80-83 og s. 85-91 samt T.f.I. 1936 s. 1-2 og s. 81-86.

1936 Grosserer-Societetet, og sammen gik de ind i en forhandling om et nyt valutaforslag. Resultatet blev et forslag, hvis erklærede mål var en gradvis afvikling af valutaordningen, men hvis reelle indhold bestod i en frigørelse af importbegrænsningen blandt andet for industriens rå- og hjælpestoffer. Til dette forslag sluttede en række af de øvrige handelsorganisationer sig, så det den 18. januar 1937 kunne fremlægges som byerhvervenes valutaforslag.⁶⁴⁾ Forslaget kom i nogen grad til at præge valutaloven af 22. december 1937 og navnlig en række administrative ændringer af varelisten, hvorved dele af den omtalte import frigaves.⁶⁵⁾ Sammenfattende lykkedes det industrien at nå ret vidt på dette område, navnlig når handelspolitiske og valutariske vanskeligheder ikke stillede afgørende hindringer. En stor del af det vundne opnåedes som følge af Socialdemokratiets støtte og gennemførtes ofte administrativt i socialdemokratiske ministres regi.

Det fjerde område, hvor Industrirådet tidligt satte ind, var kravet om en *kreditudvidelse* i ly af valutareguleringen. Også dette krav blev i et vist omfang imødekommet, skønt baggrunden næppe først og fremmest var ønsket om at støtte industrien. Statens kreditudvidelsespolitik fra sommeren 1932 skal navnlig ses i forbindelse med konverteringsbestræbelserne for landbruget. Hertil kom ønsket om at få gang i det nedtrappede byggeri, og endelig betød selve krisen øgede muligheder for billige penge.

Til slut skal nævnes to sider af forholdet mellem den danske industri og Valutacentralen, der let overses, men hvis betydning kan have været betragtelig. For det første gælder dette de utallige »småændringer«, som på Industrirådets initiativ blev gennemført i forbindelse med de hyppige forlængelser. I sidste øjeblik kom rådet ofte med en lang række »tekniske ændringer«, der oftest angik placeringen af enkeltvarer.⁶⁶⁾ Den anden side var den beskyttende virkning af selve Valutacentralens eksistens med deraf følgende besværlige administration ved indførsel af udenlandske færdigvarer. Ordningen gjorde det både vanskeligt og usikkert for udenlandske producenter at kalkulere med en eksport til Danmark. Denne effekt nævnes naturligvis ikke i Industrirådets offentlige publikationer, til gengæld omtales de tilsvarende ulemper for danske industrieksportører, når disse søgte at afsætte varer til udlandet, i næsten hvert eneste nummer af Tidsskrift for Industri.

Tosidige handelsoverenskomster og private vareudvekslinger

Foruden told, devaluering og kvantitative importbegrænsninger kom tosidige handelsoverenskomster til at stå som et centralt led i 1930'ernes erhvervspolitik. Ligesom i mange andre lande blev også en voksende andel af den danske

64) T.f.I. 1937 s. 29-36 og s. 81-86.

65) T.f.I. 1937 s. 261-262, T.f.I. 1938 s. 23-25 og Dansk Industrieretning 1937 s. 37*-39*.

66) F. eks. i forbindelse med loven af 6. december 1932, jfr. T.f.I. 1932 s. 289-291.

udenrigshandel i 1930'rne reguleret gennem sådanne tosidige handelsaftaler (tabel 1). Allerede før krisen var andelen overraskende høj, over 50 % efter K. Philips opgørelse, men forøgedes yderligere i 1930'rne, således at den fra 1936 var over 80 %. Selv om der kan være en række definatoriske problemer omkring en sådan opgørelse, vil disse næppe alvorligt kunne anfægte den iøjnefaldende stigning i løbet af 1930'rne.

Tabel 1. Andel af udenrigsomsætningen, der reguleres af tosidige aftaler¹⁾

Ar	Andel
1929	53,6 %
1930	51,4 %
1931	49,1 %
1932	57,4 %
1933	63,6 %
1934	69,2 %
1935	76,5 %
1936	81,1 %
1937	83,8 %

1. Udregnet på grundlag af handelsomsætningen med Norge, Sverige, Rusland, Polen (+ Danzig), Tyskland, Storbritannien, Holland, Belgien, Frankrig og USA.

Kilde: K. Philip, Den danske kriselovgivning 1931-38, 1939, s. 246.

De vigtigste danske handelsoverenskomster var naturligvis med vore to største handelspartnere, England og Tyskland.⁶⁷⁾ Bortset fra sikkerhedsmæssige spørgsmål var hovedsigtet i den danske handelspolitik tydeligt en sikring af den store landbrugseksport, mens industriens interesser kom i anden række. Navnlig under forhandlingerne med England havde Danmark en vanskelig udgangsposition på grund af den store landbrugseksport og en relativt lille dansk import af engelske varer. Da forhandlingerne med England indledtes i 1933 krævede englænderne da også en væsentlig forøgelse af danske indkøb i England, mod at nøjes med en moderat begrænsning af den danske fødevareeksport. Som nævnt ovenfor var de danske erhvervsorganisationer, herunder Industrirådet, fremtrædende repræsenteret i disse forhandlinger. For den danske industri måtte problemet være at slippe billigst muligt, idet påtvungne råstoftilførsler fra England let kunne betyde højere produktionsomkostninger, og en større færdigvareimport en uvelkommen konkurrence på hjemmemarkedet.

Resultatet af Englandsforhandlingerne blev enkelte indrømmelser på begge disse områder. Størst betydning for industrien havde forskellige toldbindinger for tekstilvarer og en forpligtelse til øget kulimport fra England. Industrirådet

67) Om 1930'ernes handelsforhandlinger, navnlig med England og Tyskland se Viggo Sjøqvist, Danmarks Udenrigspolitik 1933-1940, 1966, s. 35-40, s. 125-133 og s. 203-211, P. Munch, Erindringer 1924-1933, 1964, s. 273-317, P. Munch, Erindringer 1933-1939, 1966, s. 17-20 og s. 132-142 samt K. Philip, Den danske kriselovgivning 1931-38, 1939, s. 243-247.

fremhævede naturligvis sin medgørlige rolle under disse forhandlinger og de ofre, der herigennem påny var givet til landbruget.⁶⁸⁾ Ikke uden grund kunne man dog sammenfattende konstatere, at overenskomsten »trods alt ikke var et fuldkomment offerbål for dansk industris interesser«, og at der kun på specielle områder var givet indrømmelser.⁶⁹⁾ Den øgede engelske import af industrivarer synes navnlig at være sket på bekostning af tredjelande, og den engelske konkurrence stod ikke som den store trussel på den danske industris hjemmemarked. En yderligere sikring for industrien var det, at reguleringen skulle foregå gennem Valutacetrallen, og at denne institutions varighed yderligere sikredes. De påtvungne kulleverancer betød nok i et vist omfang øgede omkostninger, ikke mindst som følge af begrænsningerne i dispositionsfriheden,⁷⁰⁾ men også på dette felt opnåede Industrirådet ved forhandlinger med Handelsministeriet en lempelig ordning. I beretningen for 1933 hedder det således:

»Efter langvarige og meget besværlige forhandlinger lykkedes det at opnå en ordning, hvorefter en vis del af det polske kulkvantum blev fordelt til industrielle virksomheder, dog således at disse ikke selv kunne indføre kullene, men havde fri adgang til at placere ordrene hos importberettigede kulimportører.

Det viste sig, at denne ordning virkede overordentlig tilfredsstillende, og da den udløb 1. januar 1934, blev den forlænget uændret.«⁷¹⁾

Alt i alt slap industrien overraskende billigt, mens tredjelande og de danske forbrugere kom til at bære hovedbyrden.

Blandt disse tredjelande var Tyskland. Ved forhandlingerne med denne nabo havde Danmark imidlertid fordelten af det store tyske eksportoverskud til landet. Overenskomsterne med Tyskland betød da heller ikke en afgjort svækkelse af den danske industris situation. Det ligger uden for afhandlingens rammer nærmere at behandle årtiets handelsforhandlinger. Blot skal nævnes, at forhandlingerne med England og Tyskland i 1935-36 medførte større indrømmelser end de forrige, men den danske industri stod da bedre rustet til at tage disse stød.

I vigtigere handelsforhandlinger deltog Industrirådet således direkte, og i de fleste andre blev man taget med på råd. Fra 1936 synes der dog at være sket ændringer heri, idet rådet i beretningen for 1936 og 1937 klager over ikke mere at blive hørt.⁷²⁾ De mange tosidige handelsaftaler og Industrirådets medvirken herved gav muligheder for direkte at påvirke disse aftalers indhold. Hovedmålet var navnlig at sikre hjemmemarkedet, men samtidig gav disse for-

68) T.f.I. 1933 s. 97-101 og s. 117-119.

69) T.f.I. 1933 s. 117-119.

70) Se f. eks. Helle Askgaard, Sønderjyllands Højspændingsværk 1922-1972, Åbenrå 1972, s. 121.

71) T.f.I. 1934 s. 93.

72) T.f.I. 1937 s. 91-99 og T.f.I. 1938 s. 99-105.

handlinger undertiden den danske industrieksport øgede muligheder.⁷³⁾ Disse muligheder lettedes af den danske industrieksports karakter med vægten på produktionsmidler som blandt andet maskiner og skibe.

Endelig skal nævnes et andet handelsområde, hvor Industrirådet havde en fremtrædende placering. Det gjaldt for de private vareudvekslinger, der behandledes på møder i Nationalbankens Valutakontor med deltagelse af repræsentanter for de største erhvervsorganisationer.

Sammenfattende fik handels- og valutaspørgsmålene en særdeles central placering i den økonomiske politik under krisen i 1930'erne. For den danske industri var det navnlig devalueringerne, Valutacentralen og de tosidige handelsaftaler, der fik betydning, mens toldspørgsmålet gled i baggrunden. Denne omprioritering i forhold til 1920'erne bidrog stærkt til, at Industrirådet nu blev en vigtig faktor i den økonomiske politik. Rådets indflydelse gjorde sig særligt gældende under og umiddelbart efter krisen, i årene fra 1932 til ca. 1935. I højere grad end det hidtil er sket, kan der være grund til at fremhæve devalueringernes betydning for den danske industri i 1930'erne. For handelsaftalernes vedkommende var det karakteristisk, at industrien slap forholdsvis lempeligt.

Indre økonomisk politik

Også udover handels- og valutaspørgsmål søgte Industrirådet gennem udtalelser og henvendelser direkte at påvirke udformning og administration af love, der berørte industriens interesser, hvad enten disse love gjaldt specifikke områder, som f. eks. afbetalingshandelen og lærlingeloven, eller de mere generelle økonomisk politiske spørgsmål. Som eksempel på industriens holdning til de generelle spørgsmål opridses nedenfor Industrirådets argumentation omkring skattelovgivningen samt de i tilknytning hertil gennemførte sociallove og landbrugsordninger. Derefter tages monopolspørgsmålet op som et eksempel på et mere specielt område.

Skattelove. Sociallove og landbrugsordninger

Industriens holdning til øgede skatter under krisen prægedes af, at hovedparten af de indvundne beløb ville blive overført dels til landbruget, dels til arbejdsløse og andre ramte grupper. Skattespørgsmålet blev herved en del af lønproblematikken. Rådets argumentation over for skattelovgivningen hvilede på den traditionelle økonomiske teori, hvor hovedmidlet til overvindelse af kriser bestod i en tilpasning af omkostningsniveauet. Som følge heraf var man en ihærdig modstander af købekraftteorien. Skønt tilpasningsargumentet sjældent

73) P. Boëtius, Danmarks industrieksport gennem de sidste 25 år, i T.f.I. Jubilæumsnummer oktober 1935 s. 49-56.

førtes i marken af industrien under industrikriserne i 1920'erne, fik den traditionelle teori en fremtrædende plads i rådets officielle udtalelser i 1930'erne. De hertil føjede krav om en tilpasning til markedsforholdene var først og fremmest møntede på landbrugets forhold. Da argumentationen ikke undergik større ændringer er det tilstrækkeligt at opridse nogle hovedtræk.

Man vendte sig stærkt mod øgede offentlige udgifter, hvad enten disse benyttes til sociale formål som arbejdsløshedsunderstøttelse og offentlige arbejder, eller overførtes til landbruget gennem landbrugsordningerne. I stedet burde regeringen Stauning have videreført Madsen-Mygdals nedskæringspolitik, så resultatet var blevet skattenedsættelser og dermed en nedbringelse af erhvervslivets omkostninger.⁷⁴⁾ Det hævdedes desuden, at de øgede arbejdsløshedsunderstøttelser bidrog til en opretholdelse af et opskruet lønniveau, og derigennem også i anden omgang påførte erhvervslivet øgede omkostninger.⁷⁴⁾ Denne kritik førte over i en afstandtagen fra den officielle arbejdsløshedsstatistik efter den forbedrede understøttelse. Det betvivledes stærkt blandt andet med henvisning til industriens produktions- og beskæftigelsestal, at det svulmende antal arbejdsløse var udtryk for en tilsvarende reel stigning i arbejdsløsheden.⁷⁵⁾ Også socialreformen af 1933 udsattes for angreb, og disse fulgtes i 1936 op af en analyse af lovens hidtidige virkninger i København, hvori den stærke stigning i de sociale udgifter blev tilskrevet socialreformen.⁷⁶⁾ Kritikken af landbrugsordningerne fulgte samme linjer. I stedet for krisehjælp til de dårligst rentable brug burde man fremme en omkostningssænkning og en markedstilpasning. Alt sammen argumenter, der svarede til landbrugets råd til industrien i 1920'erne.

Det fælles resultat af disse kriseindgreb betød, efter Industrirådets mening, øgede omkostninger for den del af erhvervslivet, landet især måtte sætte sin lid til, og dermed en yderligere stigning i arbejdsløsheden. Desuden anførtes, at disse foranstaltninger formindskede opsparingen og trak kapital ud af produktionslivet, hvorigennem mulighederne for nyinvesteringer hæmmedes. En enkelt gang gik man endog så vidt som til at hævde, at regeringens krisepolitik var årsag til den ringe emissionsaktivitet fra industrivirksomhederne under og efter krisen.⁷⁷⁾

Den teoretiske holdbarhed af Industrirådets argumenter skal ikke vurderes her. Enkelte karakteristiske træk skal dog anføres. Kritikken af sociallovgivningen synes præget af at være udformet i det social-politiske udvalg, der var nedsat af Arbejdsgiverforeningen og Industrirådet i fællesskab. De politiske resolutioner og henvendelser vedrørende skatte spørgsmål udformedes derimod i et fællesudvalg, der bestod af repræsentanter fra de store erhvervsorganisatio-

74) F. eks. T.f.I. 1931 s. 225-226 og T.f.I. 1934 s. 80-84. For en oversigt over periodens finanspolitik se K. Philip, *Den danske kriselovgivning 1931-38*, 1939, s. 305-324.

75) T.f.I. 1934 s. 289-291 og T.f.I. 1935 s. 15-16, s. 28-29 og s. 65-67.

76) T.f.I. 1936 s. 188-191 og s. 201-204.

77) T.f.I. 1936 s. 58-59.

ner, idet dog landbruget af forståelig grunde trak sig ud af dette udvalg fra 1.1.1934.⁷⁸ Det er vanskeligt at vurdere i hvilket omfang Industrirådet reelt følte industriens interesser truet af den førte politik. Rådets udtalelser synes ofte at have haft en noget besværgende karakter på dette område, og de praktiske følger af foranstaltningerne stod næppe helt mål med de mørke teoretiske forudsigelser.

Karakteristisk for rådets udtalelser i 1930'erne om den økonomiske politik var imidlertid, at erhvervet nu følte sig i den stærkeres stilling. Industrien var med til at hjælpe ramte befolkningsgrupper og erhverv, og en udbygning af industrien stod som et nødvendigt led i en løsning af krisen. De stærkt kritiserede indgreb bidrog således til at befæste industriens position. Situationen fra 1920'erne havde undergået en radikal forandring.

Monopollovgivning

Under den mere specifikke erhvervslovgivning hørte monopolspørgsmålet. Der gennemførtes ikke nogen egentlig monopollovgivning i kriseårene, men derimod både umiddelbart før, i april 1931, og ret kort tid efter, i maj 1937.⁷⁹) Selv om der også lå andre årsager bag tidspunkterne for de to love, er det næppe tilfældigt, at disse ikke gennemførtes i kriseårene, men derimod på baggrund af forholdsvis gunstige industrikonjunkturer. Industrien var selv stærkt opmærksom herpå og reagerede med stor voldsomhed.

Monopollovgivning var en gammel mærkesag både for de radikale og for socialdemokraterne, og samme år som regeringen Stauning tiltrådte, fremsattes i december 1929 et lovforslag om prisaftaler. Regeringens forslag var inspireret af forholdene under 1. verdenskrig og den norske monopollov. Lovforslagets gennemførelse afhang af Venstres medvirken i Landstinget, og Industrirådet søgte straks at mobilisere modstand mod loven. I den første udtalelse betonedes industriens bitterhed over for denne erhvervsfjendske og produktionshæmmende lov. Industrien havde måttet lide under kriser og dårlig økonomisk politik uden nogen form for støtte, men alene fået råd om koncentration og rationalisering. Netop det, der nu erklæredes krig.⁸⁰) Der indkaldtes til landsindustrimøde om »Trustloven« i januar 1930, hvor formanden kaldte industrien til kamp mod »Socialiseringsloven«. En nordmand, J. B. Hjort, omtalte de uheldige erfaringer i Norge, mens Poul Larsen fra F. L. Smidth truede med flytning af produktion fra Danmark.⁸¹)

På generalforsamlingen i marts 1930 talte formanden over emnet »Sociali-

78) Dansk Industrieretning 1933 s.71*.

79) Trustkommissionens betænkninger nr. 3, Konkurrencebegrænsning og monopol, 1953, s. 47-54 og K. Philip, Den danske kriselovgivning 1931-38, 1939, s. 247-252.

80) T.f.I. 1929 s. 205-208.

81) T.f.I. 1930 s. 29-59.

seringspolitik og truende depression», og den 16. december sendte Industrirådet en udtalelse til Rigsdagen, hvori man erklærede »af al magt at ville bekæmpe en sådan lovgivning«, der ville vanskeliggøre en allerede kritisk erhvervssituation.⁸²⁾ Industrirådets kraftige kampagne gav resultat for så vidt som den endelige lov, der udformedes efter forhandlinger med Venstre, blev meget vag i sin udformning og lidet betydningsfuld i praksis.

Ved lovens revision i 1937 var situationen en anden. Socialdemokraterne og de radikale havde nu flertallet i begge ting, og derfor den formelle magt til at gennemtrumfe en mere effektiv lovgivning. Som baggrund for den nye lov lægger K. Philip vægt på, at Valutacentralen havde ført til en forøgelse af monopolagtige prisaftaler.⁸³⁾ Derimod argumenteres ikke for, at krisen som sådan skulle have fremmet prisaftaler.

I Industrirådets protest, der var mindre skarp end i 1930, fremhævedes, at lovforslaget var grundløst og præget af hastværksarbejde. Under henvisning til udsigterne til et konjunkturomsving spurgte man, om tiden var inde til at rejse strid?⁸⁴⁾ Den relativt svagere og forhandlingsprægede modstand i 1937 hang antagelig sammen med de ringere politiske muligheder for en standsning af forslaget. Den nye lovs vigtigste punkter var kravet om en registrering af bestemmelser og aftaler, samt øgede muligheder for kontrol og påbud om ændringer. Dermed var den første svage begyndelse gjort til en egentlig monopol-lovgivning.

Statsstøtte til industrien

Statens direkte støtte til industrien havde, bortset fra eksportområdet, et ringe omfang og ændredes ikke i nævneværdig grad under krisen. Statens samlede udgifter til fremme af håndværk og industri steg ganske vist fra ca. 2,5 mill. kr. i 1929/30 til ca. 3,4 mill. kr. i 1937/38, men hovedparten af udgifterne af stigningen faldt på de tekniske skoler og fagskolerne, hvor statens bidrag steg fra ca. 1,9 mill. kr. i 1929/30 til ca. 2,9 mill. kr. i 1937/38.⁸⁵⁾

En enkelt gang gik staten direkte ind i støtte af en bestemt virksomhed. Da landets største industriselskab, A/S Burmeister & Wain, i slutningen af 1932 kom i vanskeligheder, greb regeringen ind, og den 23. december 1932 vedtoges en lov om et korttids moratorium for selskabet. Den formelle rekonstruktion af firmaet skete derefter ved lov af 28. februar 1933 på grundlag af en rapport, der var udarbejdet af en kommission, som regeringen havde nedsat.⁸⁶⁾

Statens direkte støtte havde navnlig form af hjælp til fremme af industri-

82) T.f.I. 1931 s. 5.

83) K. Philip, Den danske kriselovgivning 1931-38, 1939, s. 249.

84) T.f.I. 1937 s. 81-86 og s. 105-106.

85) Dansk Industrieretning 1930 og 1938.

86) Johs. Lehmann, A Century of Burmeister & Wain, 1948, s. 198-206, Dansk Industrieretning 1932 s. 32* og Dansk Industrieretning 1933 s. 163-164.

eksporten. En række grunde bidrog til, at bestræbelserne samledes om dette område, dels i form af en eksportkreditordning og dels som tilskud til eksportpropaganda. For det første var det fortsættelse af statens tidligere politik, idet eksportstøtten blev indledt i begyndelsen af 1920'erne, som et af de få resultater af Industrirådets arbejde i denne periode.⁸⁷⁾ Udvidelsen af rammebevillingerne for kreditordningen fra 50 til 60 mill. kr. i 1930 skal også ses på baggrund af udviklingen i 1920'erne, hvorimod forhøjelsen fra 1932 fra 60 til 70 mill. kr. kan have forbindelse med krisen. Støtten til eksportpropaganda viser et topunkt under selve krisen med årlige beløb på ca. 100.000 kr., eller næsten en fordobling i forhold til tidligere.⁸⁸⁾

For det andet talte landbrugseksportens vanskeligheder og de stadige valuta-problemer for en indsats på dette felt. For det tredje bestod industrieksporten for en væsentlig del af store produktionsmidler som skibe og maskiner, hvor en eksportkreditordning ville have betydning. For det fjerde kunne en sådan støtte til eksporten foretages uden at gribe ind i den hjemlige konkurrencesituation, hvad der ellers hyppigt stod hindrende i vejen for statsstøtte.

Det sidstnævnte punkt hører også med i baggrunden for Industrirådets eget store arbejde til fremme industrieksporten, et arbejde der var snævert koordineret med statens bestræbelser. Det er næppe overdrevet at hævde, at Valuta-centralen og industrieeksporten var de to områder, der udgjorde det daglige tyngdepunkt i rådets arbejde. Aktiviteten blev ledet af et stående eksportudvalg og de daglige informationer indsamledes og videregaves af Industrirådets Eksportudvalg. Dette materiale optog en betydelig del af spalterne i tidsskrift for Industri. Arbejdet for eksportens fremme forekom antagelig Industrirådet så meget mere naturligt, som de ledende kræfter i rådet netop repræsenterede den store og eksporterende del af den danske industri.

Mens selve støtten til industrieksporten ikke var et nyt træk, spores en intensivering af disse bestræbelser under krisen. Af de årlige beretninger fremgår desuden, at ordningens reelle betydning forøgedes under krisen, hvor markeds- og finansieringsforholdene forværredes. Det danske system synes i øvrigt at have været forbillede for nogle af de eksportkreditinstitutioner, der oprettedes i forskellige lande i disse år.⁸⁹⁾

Den øvrige statsstøtte til industrivirksomheder var ligeledes en fortsættelse af 1920'ernes politik. Støtten omfattede: 1. Driftslån til vanskeligt stillede virksomheder, 2. Støtte til industriel landvinding og 3. Statsgaranti for lån til koncentrationer og tekniske forbedringer. Sidstnævnte mulighed åbnedes dog først med loven af 1930.⁹⁰⁾ Af de nævnte muligheder fik kun støtten til industriel

87) Johs. Hansen, Hovedtræk af Industrirådets historie 1910-1935, 1935, s. 228-239.

88) De årlige redegørelser i Dansk Industriberetning.

89) Bl. a. Dansk Industriberetning 1930 s. 47*-48*, Dansk Industriberetning 1933 s. 65* og Dansk Industriberetning 1935 s. 49*. Industrirådet havde en fast repræsentant i Statens eksportkreditudvalg.

90) Bl. a. T.f.I. 1930 s. 148-149.

landvinding en nævneværdig betydning, der dog begrænsedes af de relativt små midler, som stod til rådighed, fra 60.000 til 100.000 kr. over 2-års perioder. For driftslånene og støtten til koncentrationer var den 2-årige bevillingsramme f. eks. for 1930-31 tilsammen på 9 mill. kr., men denne udnyttedes kun i ringe omfang, navnlig som følge af bestemmelserne om en vis kontrol fra statens side over støttede enkeltvirksomheder og om, at der herigennem ikke måtte påføres bestående indenlandske virksomheder en usund konkurrence. Industrirådet vågede nidkært herover, og tolkede sidstnævnte bestemmelse på den måde, at der kun kunne ydes støtte til fabrikationer af mere speciel natur.⁹¹⁾ Da alle låneansøgninger blev sendt til udtalelse i Industrirådet, førte denne lovgivning kun til små resultater. Rådets holdning var her som i øvrigt præget af, at man ikke ville medvirke til foranstaltninger, der kunne opfattes som indgreb i medlemmernes etablerede interesser.

Industrirådet og medlemmerne

Da Valutacentralen og de øvrige kriseindgreb hyppigt i detaljer greb ind i de enkelte virksomheders produktions- og konkurrenceforhold, fik Industrirådets arbejde til støtte for medlemmerne øget betydning. De ændrede forhold førte til en stærk udvidelse af rådets arbejde. Samtidig skete der en anelig forøgelse af medlemstallet, fra omkring 1.200 i 1929/30 til ca. 1.800 ved årtiets slutning (tabel 2). Det blev vanskeligt for virksomheder at stå uden for organisationerne.

Tabel 2. Industrirådets medlemmer og korrespondance

Ar	Medlemstal ¹⁾	Indgåede breve	Afsendte breve
1927/28	1.161	ca. 9.400	ca. 25.000
1928/29	1.251	ca. 9.700	ca. 26.000
1929/30	1.180	ca. 9.800	ca. 26.400
1930/31	1.243	ca. 10.700	ca. 28.700
1931/32	1.203	ca. 11.400	ca. 35.000
1932/33	1.370	ca. 12.100	ca. 46.300
1933/34	1.400	ca. 14.300	ca. 58.800
1934/35	1.530	ca. 17.300	ca. 61.200
1935/36	1.660	ca. 24.100	ca. 65.000
1936/37	1.741	ca. 21.400	ca. 50.000
1937/38	1.790	ca. 17.500	ca. 44.000
1938/39	ca. 1.800	ca. 18.000	ca. 45.000

¹⁾ Ved periodens slutning, d. v. s. i marts.

Kilde: De årlige beretninger fra Industrirådet, jfr. T.f.I. eller Dansk Industriberetning.

Det er tidligere nævnt, at Industrirådet først og fremmest varetog medlemmernes interesser, hvilket blandt andet vil sige de eksisterende virksomheders interesser. Denne politik kom klarest til udtryk i tilspidsede situationer, men

91) F. eks. Dansk Industriberetning 1937 s. 41*-42*.

prægede i øvrigt rådets konsultative virksomhed i forbindelse med Valutacentralen og de statslige lånemuligheder. Mens sidstnævnte punkt er berørt ovenfor, skal her fremdrages enkelte andre eksempler på denne holdning. I juni 1932 kritiserede Industrirådet således pengemarkedets forsigtige indstilling over for såkaldte uprøvede fabrikationer, mens det til gengæld nærede overdrevne forestillinger til allerede udnyttede industrielle områder. Nok er konkurrence godt, men målet må være at formindske den overdrevne import, ikke at udstykke vort i forvejen begrænsede marked til ikke-bæredygtige felter.⁹²⁾ Fra et andet område nævnes i 1933, at man havde afvist en ansøgning om opholdstilladelse til udenlandske statsborgere, idet der næppe var afsætningsmuligheder for den pågældende vare, der allerede var genstand for fabrikation hr i landet.⁹³⁾ I en radiotale den 17. november 1936 kom rådets formand, A. Holm, ind på spørgsmålet om samarbejde mellem stat og erhvervsliv. Dette samarbejde burde være både regulerende og sikrende. Han tog bestemt afstand fra »borgmesterfabrikker«, der alene anlagdes ud fra lokal interesse og blot betød, at andre, bestående fabrikker udnyttedes mindre. Helhedsinteressen burde være afgørende.⁹⁴⁾

Problemet kom navnlig på tale i forbindelse med udstedelse af valutaattester, når der var knaphed på valuta. Industrirådet gik her klart ind for, at man først sikrede beskæftigelsen på de eksisterende fabrikker, og foretrak desuden import af råvarer fremfor indførsel af maskiner, når der fandtes en dansk produktion inden for vedkommende område.⁹⁵⁾ Selve valutasystemet gjorde i øvrigt, at nye virksomheder stod svagt ved tildelingen af attester, og rådets politik faldt desuden sammen med de erklærede forudsætninger for lovgivningen, at denne ikke måtte fremme anlæggelsen af virksomheder, der alene kunne bestå i kraft af ordningen.

Det er ikke overraskende, at Industrirådet førte en sådan politik, heller ikke at man argumenterede ud fra helheden og den samlede beskæftigelse. De eventuelle konsekvenser af politikken er imidlertid vigtige. Den lave produktivtetsstigning i dele af industrien og de relativt få større nyanlæg forklares muligvis for en del af den konserveringspolitik, der også udgjorde en side af de detaljerede statsindgreb i samarbejde med de store erhvervsorganisationer. Et beskyttet marked, der ikke truedes af nye, store virksomheder, har næppe virket særlig befordrende på produktivitetsfremmende nyinvesteringer.

Konklusioner

Først skal påny fremhæves den utilstrækkelige forskning og nærværende frem-

92) T.f.I. 1932 s. 153-154.

93) F.f.I. 1933 s. 135.

94) T.f.I. 1936 s. 283-284.

95) Ivar Egebjerg, Industrien under valutaordningen, i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936 s. 12-13.

stillings begrænsede sigte, på grundlag af offentliggjort materiale at opridse nogle hovedpunkter af Industrirådets ændrede rolle og politik under 1930'ernes krise. Fremstillingen synes dog at underbygge nogle synspunkter på forholdet mellem staten og Industrirådet i 1930'erne.

Industrirådets muligheder for og aktuelle påvirkning af den offentlige beslutningsproces styrkedes væsentligt under krisen. De nye forhold øgede behovet for sagkundskab og aktiv erhvervsmedvirken, ligesom industriledernes placering i beskæftigelsesproblematikken fik øget betydning. Rådets muligheder fremmedes desuden af ændringer i det politiske system, hvor der skete en magtfor skydning over mod regering og administration. Et element heri var også valuta- og handelsspørgsmålenes mere fremtrædende placering.

Industrirådet søgte med betydeligt held at påvirke og udnytte de ændrede forhold. Et af midlerne hertil bestod i en energisk deltagelse i opinionskampen mellem landbrug og industri, hvor landbrugets ændrede situation og den store arbejdsløshed styrkede industriens argumentation.

Størst betydning for industrien havde den generelle økonomiske lovgivning. Til afhjælpning af valutasituationen bragtes alle fire hovedmidler i anvendelse, men særlig betydning for industrien fik de gennemførte devalueringer og den kvantitative importbegrænsning. Industrirådet opgav i praksis hurtigt kampen for en øget toldbeskyttelse og koncentrerede kræfterne om at sikre og udbygge Valutacentralen.

Der er argumenteret for, at regering og administration i højere grad end tidligere tog hensyn til industriens interesser i valuta- og handelspolitikken, navnlig når disse ikke stred mod sikkerhedspolitiske overvejelser, mod traditionelle handelsinteresser eller udgjorde en alvorlig trussel mod valutareserven. Industriens hyppigt sammenfaldende interesser med Socialdemokratiet om en udvikling af byerhvervene var en væsentlig faktor bag rådets øgede indflydelse.

Den indre økonomiske politik prægedes af sociallovgivning og støtteforanstaltninger over for landbruget. Industrien kritiserede den førte politik ud fra en traditionel tilpasningsteori, men samtidig var denne politik med til at karakterisere industriens nye, styrkede stilling.

Den specifikke statsstøtte til industrien havde et beskedent omfang, og omfattede overvejende en videreudvikling af 1920'ernes eksportfremmende foranstaltninger. Der gennemføres dog en udbygning af eksportstøtten, en støtte der var nært knyttet til Industrirådets eget store arbejde på dette område.

I sammenhæng med rådets styrkede stilling over for industrivirksomhederne, og den i virksomhedernes interesse førte politik, sporedes en konserverende virkning på produktionsstrukturen som følge af de indgreb der foretoges i samarbejde mellem staten og Industrirådet.

Set i et videre perspektiv forekommer grundlaget for industriens og Industrirådets ændrede rolle og indflydelse i 1930'erne at være, at krisen viste nødvendigheden af en omstrukturering af det danske erhvervsliv og en omfordeling af

de forhåndenværende produktionsressourcer. Den i 1920'rne førte økonomiske politik, der byggede på forudsætninger fra før 1. verdenskrig, stod ikke mere som en realistisk krisepolitik. Når navnlig Valutacentralen blev en vigtig del af den nye økonomiske politik, skyldes dette ikke mindst, at politikerne ad denne vejs erklærede midlertidighed og krisepræg lettere kunne foretage et tilbagetog fra tidligere bastioner.